

EBÛ ALÎ EL-FÂRİSÎ İLE İBN HÂLEVEYH ARASINDA GEÇEN İLMÎ MÛNAZARALAR

Sevim ÖZDEMİR*

Öz: Bu çalışma, IV/X. asırda yaşamış olan dil ve nahiv âlimlerinden Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Hâleveyh arasında geçen bazı ilmî münazaralardan bahsetmektedir. Bilindiği üzere o dönemlerde âlimlere büyük önem verilmiş ve saraylarda ağırlanmışlardır. Ama bazı âlimler arasında birbirini çekememezlik baş göstermiş ve sarayda emirlerin karşısında yapılan ilmî toplantılarda aralarında tartışmalar geçmiştir. Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Hâleveyh de bu âlimlerdendir. Bu durum her ne kadar olumsuz gibi gözükse de ilme zenginlik kazandırmıştır. Çalışmada, bahsi geçen iki âlim arasındaki tartışmalara geçmeden önce âlimlerin yaşamış olduğu asrın siyâsî, ilmî, ictimâî ve kültürel durumları ele alınmış akabinde çalışmada bahsedilen âlimlerin hayatlarına ve çalışmalarında takip etmiş oldukları metotlarına kısaca değinilmiştir. Son olarak da aralarında geçen ilmî münazaralardan bir kaçı verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Ali el-Fârisî, İbn Hâleveyh, ilmî münazaralar.

SCIENTIFIC DEBATES BETWEEN EBU ALI AL-FARISI AND IBN HALEVEYH

Abstract: This study mentions about some scientific debates between the scholars of language and syntax, Ebu Ali el-Farisi and Ibn Haleveyh, who lived in the IV/X. century. As is known from the history, great importance was given to scholars in that century and they were hosted in the palace. However some jealousy had occurred and discussions had risen between the scholars at the scientific meetings held in the palace before the emirs. Ebu Ali el-Farisi and Ibn Haleveyh are among those scholars. Although this case may seem negative at first sight, it contributed wealth to the science. Before mentioning to these debates, first political, scientific,

* Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arap Dili Eğitimi (sevimzdemir771@gmail.com).

social and cultural conditions of the century in which the scholars lived have been mentioned then briefly the lives and the methods followed by the scholars in this study have been dealt. Finally, some of the scientific debates between the scholars have been given.

Keywords: Ebu Ali el-Farisi, Ibn Haleveyh, scientific debates.

GİRİŞ

Bu çalışma H. IV. asırda yaşamış olan nahiv âlimlerinden Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) ile İbn Hâleveyh (ö. 370 / 980) arasında geçen münazaralardan bazı örnekler vermeyi amaçlamaktadır. Ancak konuya geçmeden önce âlimlerin yaşadıkları dönemin siyasî, ilmî ve iktisadî durumu ile âlimlerin hayatları hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

A- Dönemin Siyasî, İlmî ve İktisadî Durumu:

Ebû Alî el-Fârisî ve İbn Hâleveyh'in yaşamış olduğu H. IV. asır, siyasî, ictimai ve iktisadî açıdan büyük çalkantıların olduğu bir asırdır. Emevîler ve Alevîlerin zulmü, Farslıların hadlerini aşmaları, hilâfetin hiçbir kural ve seçime dayanmaksızın yapılıyor olması, Abbâsîlerin gücünü zayıflatmıştı.¹ Bu siyasî olumsuzluklar, halk tabakaları arasında iktisadî açıdan da bir dengesizliğe sebep olmuştu. İktisadî açıdan hem zirve hem de gerileme başlangıcı olarak görülen H. IV./M. X. asırda, ticaretle birlikte tarım da önemli ilerlemeler kaydetmişti. Ancak Büveyhoğullarının Bağdat'a girmesiyle iktisadî açıdan gerilemeler de başlamıştı.²

Bu siyasî ve iktisadî olumsuzlukların yanında, halifelerin ilim adamlarına olan özel ilgisi sebebiyle ilmî ve kültürel hayat son derece canlanmış ve büyük ilim adamları yetişmiştir. Aynı zamanda Bağdat'ın stratejik bir konuma sahip olması da bu durumda etkili idi. Zira Bağdat kültür çevresi, doğuda Horasan ve Ceyhun nehrinin yukarı tarafı olarak bilinen Mâverâünnehir bölgesine, batıda da Endülüs ve Afrika'ya kadar uzanıyordu. Bu kültürel ve sosyal beraberliğin, İslâm Arap Kültürünün gelişmesinde büyük bir etkisi vardı. Bu durum kültürün olgunlaşmasında önemli bir etken olduğu gibi, âlimler arasındaki ilmî rekabette de önemini koruyordu.³

¹ Abdullah Emin, "Ebû Alî el-Fârisî", *el-Muktetaf*, sy. 5, Kahire 1952, s. 210-211.

² Abdulazîz Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş* (çev. Sabri Orman), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 119-122.

³ Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hucece li'l-kurrâi's-seb'ı* (nşr. Bedreddin Kahveci, Beşir Cuveycâtî), Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, Beyrut 1984, I, 25-26.

Diğer taraftan emirler de âlim ve edipleri kendilerine çekmede yarışıyorlardı. Meclisleri ilmî münakaşalarla doluydu. Âlimlerin, ilmî açıdan ihtiyaç duydukları şeyleri karşılamanın yanısıra onlara çokça malî imkân da sağlıyorlardı. Bu tür olaylar, ilmî ve kültürel sahanın genişlemesine gözle görülür bir biçimde etki ediyordu.⁴

Büveyhoğulları, âlimlere sağladıkları maddî imkânlar yanında vezir ve kâtiplerini de âlim ve şairlerden seçiyorlardı. Bu asrın edipleri, vezir, kadı, kâtip ve işçilerden daha meşhur idi.⁵

Büveyhoğullarının en meşhur ve aynı zamanda ilim ve edebiyata çok fazla hizmet etmiş olan emiri, Adududdevle (ö. 372/983) idi. Adududdevle,⁶ ilim meclislerine bizzat kendisi katılıyor, âlim ve edipleri kendine yakın tutarak, onları kitap telifine ve ilimle meşgul olmaya teşvik ediyordu. Hatta Ebû Ali el-Fârisî, *el-Îzâh* ve *et-Tekmile* isimli eserlerini, onun için telif etmiştir.⁷ Aynı zamanda ülkede hem merkez hem de eyâletlerde bugünkü anlamda ilmî seminer ve sempozyumlar yaygınlaşmıştır.⁸

Ancak ammî lehçenin, fasih lehçeye nazaran yaygınlaşmış olması ve insanların, ammî lehçeyi tercih etmeleri, bu dönemin olumsuzlukları içinde yer almaktaydı.⁹ Bu dönemde görülen dil hatalarını da düzeltmek için yazılan sözlükler arasında, bir Türk bilgini olan el-Cevherî (ö. 393/1002)'nin yazmış olduğu *es-Sihâh*'ı sayabiliriz.

Bu dönemin bir diğer özelliği de kıyas yoluyla dilin genişletilmiş olması ve iştikâkta, kıyasın geniş bir şekilde kullanılmasıdır. Kıyası bu şekilde kullanan ve yaygınlaşmasını sağlayan kişi Ebû Alî el-Fârisî ve öğrencisi İbn Cinnî (ö. 392/1001)'dir.¹⁰

⁴ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-muşkile el-ma'rûfe bi'l-bağdâdiyyât* (nşr. Salâhuddîn Abdullah et-Teykâvî), Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuûni 'd-Diniyye, Bağdat t.y., s. 15-16.

⁵ Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-arabiyye*, Dâru'l-Hilâl, y.y., t.y., II, 227.

⁶ Adududdevle ile Ebû Ali el-Fârisî arasındaki bağı anlatmak için şu hikâye nakledilir: Adududdevle, Ebû Ali el-Fârisî'ye son derece hürmet eder ve sürekli olarak birlikte yemek yerd. Bir gün yine yemek için sözleşirler. Yemekten sonra el-Fârisî, elini yıkamak için kalktığı anda hizmetçinin meşgul olması sebebiyle Adududdevle hizmetçinin yerine geçerek el-Fârisî'nin eline su döker. Hizmetçi gelince, Adududdevle suyu dökmesini işaret eder. Ebû Ali el-Fârisî elini yıkadıktan sonra hizmetçi ona "Eline kimin su döktüğünü biliyor musun?" diye sorunca, "sen" diye cevap verir. Hizmetçi de "o kişi efendimiz Adududdevle idi" der. Ebû Ali el-Fârisî kalkar ve "İlmin tadına varmamış olsaydım, bu durum büyük bir fazilet olurdu" deyip "Bana ikram ettiğin şeyden dolayı Allah da sana ikram etsin" diyerek Adududdevle için dua eder." Bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *el-Huce*, I, 32.

⁷ Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-arabiyye*, II, 227-228.

⁸ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1987, III, 314.

⁹ Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-nahviyyîn*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2002, s. 125.

¹⁰ Ahmed Emin, *Zuhru'l-islâm*, Mektebetu'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire t.y., II, 89.

Dönem hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra adı geçen âlimlerimizin hayatlarına kısa bir göz atalım.

B- Ebû Ali el-Fârisî:

Ebû Ali el-Fârisî, IV/X. asırda yaşamış önde gelen nahiv âlimlerinden biridir. Hayatının her safhasında ilimle meşgul olmuş ve ömrünü öğrenmek, öğretmek ve yazmak şeklinde düzene koymuştur.¹¹ Abbasîlerin başkenti ve aynı zamanda ilim merkezi olan Bağdat'ta kendisini yetiştirmiş ve Bağdat âlimlerinden işittikleriyle yetinmeyip Sîbeveyh (ö.180/796), el-Ahfeşu'l-Evsat (ö. 211/ 826), el-Kisâî (ö. 189/ 804), el-Ferrâ (ö. 207/ 822) gibi meşhur nahiv âlimlerinin eserlerini de okumuştur.¹²

el-Fârisî, ilmî kültürünü, hocalarıyla aynı ilmî halkada oturacak kadar genişletmiş hatta hocası İbnu's-Serrâc (ö.316/928), *el-Mûcez* adlı eserinin yarısını telif ettikten sonra o eseri tamamlaması için ona getirmiştir.¹³

el-Fârisî, nahiv ilminde *kıyas*¹⁴ metodunu kullanmıştır ve bu metodu kullanması, onun bilgisine olan güveninin bir göstergesidir. Zaten kıyasın, Halil b. Ahmed (ö.175/791) ve Sîbeveyh gibi ilk nahiv âlimlerinin elinde incelendiği sonra el-Muberrred (ö.285/898) döneminde şekillendiği ve Ebû Ali el-Fârisî, er-Rummânî (ö.384/994) ve İbn Cinnî'nin döneminde de zirveye ulaştığı rivayet edilmektedir.¹⁵ Onun kıyas metodunu kullanmış olması, ilmî bilgisinin güvenilirliğinden kaynaklanmaktadır ve bu konudaki başarısından sitayişle bahsedilmektedir.¹⁶ Bu konuda öğrencisi İbn Cinnî, Ebû Ali el-Fârisî'nin, "Dil meselelerinde yüz konuda hata yapsam bile, kıyas meselesinin bir konusunda dahi hata yapmam" dediğini rivayet etmiştir.¹⁷ Kıyas konusunda el-Fârisî'nin görüşü şu şekildedir: "Arap

¹¹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilü'l-adudiyât* (nşr. Şeyhu'r-Râşid), Âlemu'l-Kutub, Dimaşk 1986, s. 10.

¹² Mahmûd Huseynî, *el-Medresetü'l-bağdâdiyye fi târihi'n-nahvi'l-arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986, s. 262-263.

¹³ Abdullah Emîn, "Ebû Ali el-Fârisî", *el-Muktetaf*, sy. V, 215.

¹⁴ Kıyas قیاس fiilinin maşarîdır. Lügat manası, *bir şeyi benzeriyle karşılaştırmak ve onu benzerine göre takdir etmektir*. Bkz. Firûz Âbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 3. Baskı, Muessesetu'l-Risâle, Beyrut 1993, s. 733. Nahiv ilmindeki ıstılahi manası ise; *Arapları dillerinde taklit etmek ve söz sanatlarında onların metotlarına bağlı kalmaktır*. Bkz. Abdulmesih ve dğr, "el-Hafîl" *mu'cemu'l-mustalahâtî'n-nahvi'l-arabî*, Mektebetu Lübnan, Lübnan 1990, s. 323-324; Muhammed el-Hidr Huseyn, *Dirasât fi'l-arabiyyeti ve târihihâ*, 2. Baskı, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Dimeşk 1960, s. 25-33.

¹⁵ Fleisch, H., *Traite de philologie arabe*, Beirut 1961; a. mlf., "Esquisse d'un historigie de la grammaire arabe", *Arabica*, Leiden 1957, I, 34-36; İnâyetullah Nejad, "Ebû Alî el-Fârisî", *Dâiratu'l-maârif-i buzurg-i islâmî*, Tahran 1953; VI, 49 (Naklen)

¹⁶ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis* (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire 1988; I, 278.

¹⁷ es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetü'l-vuât* (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim) Dâ-

kelâmına kıyas yapılan şey Arap kelâmıdır. Yabancı bir kelime Arapçalaştırılırsa, o kelime bundan sonra Arap kelâmı sayılır ve o kelimeye kıyas yapıp kelime türetilir. Örneğin الدَّرْهَمُ kelimesinden رَجُلٌ مُدْرَهَمٌ cümlesi yapılabilir. Yani bu cümle كَثُرَتْ دَرَاهِمُهُ anlamındadır.¹⁸

Ebû Ali el-Fârisî'nin takip ettiği bir diğer metot da Sema‘ metodudur. el-Fârisî semayı, nahiv ilminin temel kaynaklarından saymış hatta yerine göre kıyastan önce bile kabul ettiği olmuştur.¹⁹

el-Fârisî'nin bir diğer özelliği de Hadis-i Nebevî ile istişhâd²⁰ eden nahiv âlimlerinden biri olmasıdır. Örneğin eş-Şirâziyyât adlı eserinde on iki hadisle istişhâd etmiştir.

Yine Şi‘ru’l-Muvelledîn²¹ ile istişhâd etmek de Ebû Ali el-Fârisî'nin özelliklerinden biridir. Örneğin Abbâsî dönemi şairlerinden Ebû Temmâm (ö. 231/845)’ın şu beytiyle istişhâd etmiştir:

مَنْ كَانَ مَرَعَى عَزْمِهِ وَهُمُومِهِ رَوْضَى الْأَمَانِي لَمْ يَزَلْ مَنِيْرًا وَلَا

*Her kimin dilek bahçesi, azminin ve gayretinin otağı olursa ondan zarar gelmez.*²²

Beyit “bir kimse her şeyi hayâl eder, onları fiiliyata geçirmese ondan korkulmasına gerek yoktur” anlamına gelmektedir.

Kaynaklarda *el-İştikâku’l-Ekber*²³ bahsinin, İbn Cinnî tarafından ele alındığı geçiyorsa da²⁴ İbn Cinnî'nin de belirttiği gibi bu konudan ilk kez bahseden kişi Ebû Ali el-Fârisî'dir. Ancak el-Fârisî bu konuyu işlerken *el-İştikâku’l-Ekber* sek-

ru’l-Fikr, Beyrut 1964; I, 497; es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1981, XI, 379; Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-udebâ* (nşr. İhsan Abbas), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1993; II, 819.

¹⁸ Ahmed Emin, *Zuhru’l-islâm*, II, 91.

¹⁹ Mahmud Huseynî, *el-Medresetu’l-bağdâdiyye*, s. 280.

²⁰ Hadisle istişhâd meselesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9, Erzurum 1990, s. 67-79; Mehmet Reşit Özbalıkcı, *Kur’an ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.

²¹ İlk İslâm dönemi şairlerinden sonra gelen şairlere *Muvelledûn* adı verilmektedir. Beşşâr b. Burd ve muasırları, bu dönem şairlerindedir. Bunların söylemiş olduğu şiiirlerle istişhâd caiz görülmemiştir. Şairlerin tabakaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1973, s. 1-8.

²² Emil Bedî‘ Ya‘kûb, *el-Mu‘cemu’l-mufassal fi şevâhidi’l-nahvi’s-şi‘rî*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1992, II, 661.

²³ *el-İştikâku’l-Ekber*, iki kelime arasındaki -harflerin tertibi olmaksızın- lafız ve manadaki uygunluktur. Örneğin حَمْدٌ - مَدْحٌ - övmek, جَذْبٌ - جَذَبٌ - çekmek çezbetmek kelimelerinde olduğu gibi. Bkz. Emil Bedî‘ Ya‘kûb, *Fıkhu’l-luğati’l-‘arabiyye ve hasâisuhu*, Beyrut 1986, s. 198.

²⁴ Emil Bedî‘ Ya‘kûb, *Fıkhu’l-luğati’l-‘arabiyye*, s. 198; es-Suyûtî, *el-Muzhir fi ulûmi’l-luğa* (nşr. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim ve dğr), Dâru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye, Mısır t.y., I, 347.

linde isimlendirmeksizin bahsetmiştir ve yapmış olduğu bu çalışmalar bu sahada çalışanlar için bir ufuk açma özelliğini taşımaktadır.²⁵

H. VI. asrın nahiv otoritesi olarak kabul edebileceğimiz Ebû Ali el-Fârisî'nin nahiv görüşlerine son derece itimat edilmiştir. Hatta Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hâşiye 'alâ Şerh Bânet Suâd li-İbn Hişâm* adlı eserinin pek çok yerinde el-Fârisî'nin nahiv görüşlerini delil olarak getirmiştir.²⁶ 377/987 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²⁷

Ebû Ali el-Fârisî'nin hayatından kısaca bahsettikten sonra İbn Hâleveyh'in hayatına da bir göz atalım:

C- İbn Hâleveyh:

İbn Hâleveyh de IV/X. asırda yaşamış dil ve nahiv âlimlerindedir ve İbn Dureyd (ö.321/933)'in öğrencisidir. Hatta İbn Durey'in *Cemheretu'l-Luğa* isimli meşhur eserinin râvisidir.²⁸ Dil sahasında büyük başarı elde etmesinin yanı sıra Medine'de hadis dersleri de vermiştir.²⁹ Doğum yeri olarak Fars illerinden birisi belki de Hamadan şehri ya da onun köylerinden biri olduğu rivayet edilir. 314/926 senesinde ilim tahsili için Bağdat'a, oradan da Şam ve Halep'te geçmiştir. Seyfuddevle (ö.356/967)'nin yanında özel bir yer elde etmiş hatta çocuklarına hocalık yapmış ve Hamdan halkına Arapça dersler vermiştir. Onunla, dönemin meşhur şairlerinden el-Mutenebbî (ö.354/955) arasında Seyfuddevle'nin huzurunda tartışmalar yaşanmıştır. Bağdat'ta kıraat, nahiv, edebiyat ve hadis hocalarından dersler almıştır.³⁰

²⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 135; Ahmed Emîn, *Zuhru'l-islâm*, II, 92; İbn Hâleveyh, Ebu Abdullah el-Huseyn, *İrâbu'l-kıraâtî's-seb'ı ve 'ilelihâ* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Mektebetu'l-Hanci, Kahire 1992, II, 14.

²⁶ Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hâşiyetun 'alâ şerh bânet suâd li-ibn hişâm* (nşr. Nazif Muharrem Hoca), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1980, III, 250-251.

²⁷ ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n nubelâ* (nşr. Şuayb el-Ernaût, Ekrem el-Bûşâ), Muessetu'r-Risâle, y.y. 1990, XVI, 380; İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ* (nşr. İbrahim es-Samarâî), Mektebetu'l-Menar, Bağdat 1959, s. 217; Ebu Ali el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-adudiyât*, s. 9.

²⁸ Mahmûd Câsim Muhammed, *İbn hâleveyh ve cuhûduhu fi'l-luğa*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986, s. 28-29.

²⁹ Ignace Goldziher, "Arap Dili Mektepleri" (çev. Süleyman Tülücü), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9, Erzurum 1990, s. 339.

³⁰ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut t.y., II, 231; Corcî Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-'arabiyye*, II, 302; İbn Hâleveyh, Ebu Abdullah el-Huseyn, *er-Rîh* (nşr. Huseyin Muhammed Muhammed Şeref), Mektebetu'l-İbrâhim el-Halebî, Medine 1984, s. 11,13; İbn Hâleveyh, Ebu Abdullah el-Huseyn, *İ'râbu selâsine sûre mine'l-kur'an* (nşr. Abdurrahîm Mahmûd), Dâru İbn Zeydun, Kahire 1941, s. 245; Orhan Atalay, İbn Hâleveyh ve İ'râbu Selâsine Sûre Mine'l-Kur'an" Adlı Eseri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17, Erzurum 2002, s. 57-58; Ahmed Emîn, *Zuhru'l-islâm*, I, 186.

İbn Hâleveyh, Seyfuddevle arasında geçen ve جَلَسَ (oturdu) ile قَعَدَ (oturdu) fiillerinin farkını anlatan bir tespiti şu şekilde anlatır: “Bir gün Seyfuddevle’nin yanına girdim. Huzuruna durduğumda bana اجْلِسْ (otur) değil أَقْعُدْ (otur) dedi. Bu sözyle edebiyata olan sevgisi ve Arap kelâmının sırlarına vâkıf olduğu ortaya çıkmış oldu.” İbn Hâleveyh sözlerine şu şekilde devam eder: “Edebiyat ehli, ayakta duran kimse için أَقْعُدْ, uyuyan ya da *secde eden* için اجْلِسْ kelimesini kullanır. Çünkü الْقُعُودُ (oturma), yüksek bir durumdan alçak bir duruma, الْجُلُوسُ (oturma) ise alçak bir durumdan yüksek bir duruma geçiştir.”³¹

İbn Hâleveyh, çağdaşlarından ve öncelerden daha fazla hadisle istişhâd eden âlimlerdendir.³² Pek çok eser telif etmiş olmakla birlikte *Kitâbu Leyse* isimli eseri çok meşhurdur.³³ Bu eserin adı لَيْسَ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ (Arapça’da yoktur) cümlesiyle başlayıp لِأَنَّ (ancak) sözcüğüyle devam eden her paragrafın ilk sözcüklerinden gelmektedir.³⁴

Basra ve Kûfe Ekollerinden herhangi birine bağlılığı olmamakla birlikte Kûfe Ekolüne daha meyillidir. Kendisini daha çok dil alanında geliştirmiştir.³⁵ Başka kaynaklarda ise onun Basra ve Kûfe Ekollerinden alıntılar yaparak eğitim verdiği rivâyet edilmekte³⁶ ve hatta onun Bağdat Ekolüne³⁷ mensup olduğu zikredilmektedir.³⁸

370/980 senesinde Halep’te vefat etmiştir.³⁹

³¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zamân*, Mektebetu Lubnan, Beyrut t.y., II, 178; İbn Hâleveyh, *Îrâbu selâsine sûre mine’l-kur’an*, s. 245-246.

³² Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur’an ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006, s. 208, 238.

³³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân*, II, 179; İbn Hâleveyh, Ebu Abdullah el-Huseyn, *Leyse fi kelâmi’l-arab* (nşr. Ahmed Abdulgaffûr Attâr), 2. Baskı, Mekke 1979.

³⁴ İbn Hâleveyh, *Leyse fi kelâmi’l-arab*, s. 41; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü* (çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er), İmaj Yayınları, Ankara 1993, s. 80-81.

³⁵ İbn Hâleveyh, *Îrâbu’l-kuraâti’s-seb’ı ve ‘ilelihâ*, II, 54.

³⁶ İbn Hâleveyh, Ebu Abdullah el-Huseyn, *Muhtasar fi şevazzi’l-kur’ân min kitâbi’l-bedi’* (nşr. Gotthelf Bergstrasser), Dârü’l-Hicre, Leipzig t.y., s. 7.

³⁷ **Bağdat Ekolü:** H. IV. asırda Basra ve Kûfe Ekolleri arasındaki ihtilaflar hemen hemen son bulmuş ve bu dönemde yaşayan nahiv âlimleri her iki ekolün görüşleri arasında kendisine uygun gelen görüşü tercih etmeye başlamıştı. Bu dönemde yaşamış olan âlimleri -her iki ekole karşı bir taassubu olmadığı için- bu ekollerden birine dâhil etmek mümkün olmuyordu. Bazı ihtilaflı meselelerde iki ekolün görüşlerinden birini ya da her ikisini bir arada zikrediyorlardı. Bu yeni ekole Bağdat’ta ortaya çıkması nedeniyle **Bağdat Ekolü** ismi verildi.

³⁸ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 80.

³⁹ İbn Hâleveyh, *Îrâbu’l-kuraâti’s-seb’ı ve ‘ilelihâ*, II, 56; İbn Hâleveyh, Ebu Abdullah el-Huseyn, *el-Hucece fi’l-kuraâti’s-seb’ı* (nşr. Abdulâl Sâlim Mekrem), 6. Baskı, Daru’ş-Şuruk, Beyrut 1996, s. 5; İbn Hâleveyh, *er-Rih*, s. 13.

D- EBÛ ALÎ el-FÂRİSÎ İLE İBN HÂLEVEYH ARASINDA GEÇEN BAZI İLMÎ MÜNAZARALAR

Bilindiği üzere aynı dönemde yaşayan muasır ilim adamları, birbirlerine muhalif görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu tür ilmî münazaraların ilme katkısı olmuş, yeni fikir ve görüşlerin doğmasına yol açmıştır.

Ebû Alî el-Fârisî de muasır olan İbn Hâleveyh ile bu tür tartışmalarda bulunmuştur. Her iki âlim de İbn Mucâhid diye bilinen Ahmet b. Musa el-Abbas'dan (ö. 324/936) ders almıştır.⁴⁰ O dönemde yaşamış olan ve âlimlere büyük ilgi gösterip onları maddî-mânevî destekleyen sultanlardan olan Seyfuddevle el-Hamdânî'nin sarayında karşılaşan iki âlim, kıskançlık sebebiyle sürekli tartışmışlardır. Seyfuddevle ilme değer veren bir kişi idi ve akşamları ilim meclisleri toplar, âlimlerle ilmî tartışmalarda bulunurdu.⁴¹

İbn Hâleveyh ile el-Fârisî'nin ayrıldıkları noktalardan biri de el-Fârisî'nin, nahiv çalışmalarında mantık yürütürken İbn Hâleveyh'in Araplardan gelen rivâyetlere ve semâya daha çok önem vermesidir.⁴²

Şimdi iki âlim arasında geçen bazı münazaraları zikretmeye çalışalım:

1- Bir gün ilim meclislerinin birinde İbn Hâleveyh “Kılıcın elli kadar ismini biliyorum” demiş, Ebû Alî el-Fârisî de gülümseyerek “Ben bir tek ismini biliyorum o da السَّيْفُ deyince, İbn Hâleveyh “المُهَنْدُ (Hint Kılıcı), الصَّارِمُ (Keskin Kılıç) ve diğer isimleri ne olacak” diye sorunca Ebû Alî, “Onlar kılıç kelimesinin sıfatıdır” demiştir.⁴³

el-Fârisî, bu görüşüyle Arap Dilinde yer alan eşanlamlı sözcüklere farklı bir bakış açısı getiriyordu. Bilindiği üzere Arap Dilbilimcileri arasında hicrî II. asrın sonlarından III. asrın başlarına kadar dilbilimciler ve raviler Kur'an-ı Kerim, Hadis, şiir ve hutbelerdeki kelimeleri toplama hususunda büyük gayret göstermişlerdir. Bu âlimlerden el-Asmaî (ö. 216/831) ve er-Rummânî'yi sayabiliriz. el-Asmaî'nin bu alanda telif etmiş olduğu ما اِخْتَلَفْتُ الْاَفَاظُ وَاَتَّفَقْتُ مَعَانِيَهُ isimli eseri 1964 yılında Şam'da, er-Rummânî'nin telif etmiş olduğu الِاَلْفَاظُ الْمُتَرَادِفَةُ isimli eser ise 1903 yılında Kahire'de basılmıştır. Bu âlimlerden bazıları kelimeleri toplama hususunda çok ileri gitmişler, müteradif sayılmayan kelimeleri bile almışlardır.

⁴⁰ Abdulfettah İsmail Şelebî, *Ebû Ali el-Fârisî hayâtuhu ve mekânetuhu beyne eimmeti't-tefsîri'l-arabiyye ve âsâruhu fî'l-kurâat ve'n-nahv*, 3. Baskı, Dâru'l-Matbuâtî'l-Hadise, Cidde 1989, s. 310.

⁴¹ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-adudiyyât*, s. 9.

⁴² İbn Hâleveyh, *el-Hucce*, s. 12-13.

⁴³ Emil Bedî' Ya'kûb, *Fıkhul-luğati'l-arabiyye*, s. 174.

Bir varlık için çok sayıda anlamın olduğunu ortaya çıkarmayı bir fazilet saymışlardır.⁴⁴ Örneğin İbn Hâleveyh, *Kitâbu'l-Esed* adlı kitabında, aslan için beş yüz isim tespit ettiğinden bahsetmiştir.⁴⁵

2- el-Fârisî ile İbn Hâleveyh arasında geçen bir başka ilmî münazara şu şekilde olmuştur: Seyfuddevle huzurunda yapılan ilim meclislerinin birinde bir grup âlime “Cemisi elif-i maksûr ile gelen memdûd bir isim biliyor musunuz? diye sorulmuş, âlimlerin hepsi “Hayır” cevabını vermiştir. Daha sonra Seyfuddevle, İbn Hâleveyh’e bu konudaki görüşünü sormuş, o da “İki kelime bildiğini ancak bin dirhem verdiği takdirde söyleyebileceğini” belirtmiştir. Bunun üzerine Seyfuddevle bin dirhem verilmesini emretmiş, İbn Hâleveyh de “O kelimelerden birinin صَحْرَاء (çöl) kelimesi olduğunu ve cemisinin صَحَارَى şeklinde geldiğini, diğer kelimenin ise عَدْرَاء (bekâr) kelimesi olup cemisinin عَدَارَى şeklinde geldiğini” söylemiştir. İbn Hâleveyh, bu kıssayı *Kitâbu Leyse* adlı eserinde şu şekilde anlatır: Seyfuddevle’nin huzurunda hazır olan diğer âlimler Ahmed b. Nâsır ve Ebû Alî el-Fârisî idi. Ahmed b. Nâsır “Ben bir kelime biliyorum o da حَلْفَاء kelimesidir ve cemisi حَلَفَى şeklinde gelir” dedi. Biz de حَلْفَاء kelimesi حَلْفَةٌ (halfa otu) kelimesinin cemisidir, biz müfredini sorduk dedik. Bunun üzerine Ebû Ali el-Fârisî, “Ben de bir kelime biliyorum, o da أَشْيَاء kelimesidir ve cemisi أَشَاوَى şeklinde gelir dedi. Biz de أَشْيَاء kelimesi zaten cemidir” dedik.⁴⁶

3-Bir diğer münazara da şu şekildedir: İbn Hâleveyh, وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ beytinde olduğu gibi kasidelerin başında gelen الوَاو’u sadece رُبُّ manasında olduğunu atıf olamayacağını belirtmiştir. Zira ona göre önceden atıf yapılacak bir şey geçmemiştir. Ebu Ali el-Fârisî ise bu şekilde söyleyen bir kişiyi daha önceden iştmediklerini söylemiştir.⁴⁷

el-Fârisî, İbn Hâleveyhle aralarında geçen bu yarış sebebiyle Seyfuddevle’ye kızgın olarak Halep’i terk etmiş ve tekrar Bağdat’a dönmüştür.⁴⁸

İki âlim arasında geçen bu tartışmalarda Seyfuddevle, İbn Hâleveyh tarafını tutmuştur. Bunun sebebi olarak da Seyfuddevle’nin, İbn Hâleveyh’i çocuklarının terbiyesi için vasî tayin etmiş olması düşünülebilir.⁴⁹

⁴⁴ İnâyetullah Nejad, “Ebû Alî el-Fârisî”, VI, 49.

⁴⁵ Abdulazîz Atîk, *el-Medhal ilâ ilmi'n-nahv ve's-sarf*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, y.y., 1974, s. 157.

⁴⁶ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 225-227. Bu konu مَقْصُورًا وَجَمَعَهَا مَقْصُورًا ذَكَرَ الْأَسْمَاءَ الَّتِي جَاءَ مُفْرَدًا مَمْدُودًا وَجَمَعَهَا مَقْصُورًا hakkında. Daha sonra bu durumda olan pek çok kelimeye başka müelliflerin kitaplarında da rastlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 225-227.

⁴⁷ Mahmûd Câsim, *İbn Hâleveyh ve cuhûduhu fi'l-luğa*, s. 27.

⁴⁸ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilü'l-askeriyât fi'n-nahvi'l-arabî* (nşr. Ali Câbir el-Mansûr), Bağdat 1982, s. 5-6.

⁴⁹ Emil Bedî' *Ya'kûb, Fıkhü'l-luğati'l-arabiyye*, s. 174.

Ebû Ali el-Fârisî Irak'a gittiğinde Adududdevle'nin yanında iyi bir konum elde etmiştir. Bir gün Maarra halkı, Ebu'l-Hasan Süleyman'ın bir kitabını tavsiye etmesi için el-Fârisî'ye gelmişler, o da kitabı biraz inceledikten sonra "Ben Şam'ı ve halkımı unutmuştum" diyerek onlarla ilgilenmemiştir.⁵⁰ Bu şekilde davranmasının temelinde Halep'te İbn Hâleveyhle olan tatsız tartışmalarının ve idarecilerin ilgisizliğinin yattığı söylenebilir.

SONUÇ

Daha önce de belirttiğimiz gibi yukarıda bahsi geçen münazaralar sadece bu iki âlim arasında değil pek çok âlim arasında geçmiştir. O devirlerde yaşanan bu tür ilmî münazaraların ilim dünyasına büyük katkısı olmuştur. Hatta bu konuda kitaplar telif edilmiştir. Bilindiği üzere Arap Dili çok zengin ve aynı zamanda çok fazla eş anlamlısı olan bir dildir. Arap Dilinin tedvini aşamasında yaşananlar bilinmektedir. Her ne kadar bu dilin oluşumunda başka milletlerle karışmamış saf bedevîlerin dili kullanılmış olsa da Arap Dilini konuşan kişilerin çokluğu sebebiyle farklı kullanımların olduğu da bir gerçektir.

⁵⁰ Abdullah Emîn, "Ebû Ali el-Fârisî", s. 210-215.

SUMMARY

A SCIENTIFIC DEBATES BETWEEN EBU ALI AL-FARISI AND IBN HALEVEYH

Sevim ÖZDEMİR*

Hijri IV. century is a tempestuous century in political, social and economic terms. Along with the weakening power of the Abbasid, an imbalance in economic sense among the rank of the people occurred. The occupation of Buveyhoğlu into Baghdad have increased this negativity. However, due to the special interest of the caliph in scholars have revitalized scientific and cultural life extremely, many scholars have raised as a result. Abu Ali al-Farisi and Ibn Hâleveyh are among these scholars. The strategic location of Baghdad has played an important role in the revival of scientific and cultural life. Another feature of this period, the Ammie dialect (the colloquial language) has spread among the people. However, this is a negative development in terms of science and language dictionaries are written to correct errors which began among the people. We can rank the dictionary es-Sihâh which was written by al- Cevherî among these dictionaries.

Among the above-mentioned period of scholars, Abu Ali al-Fârisî is one of the IV / X. century's famous nahiv (grammar) scholars. He self improved his knowledge by reading the books of Sibeveyh, al-Kisai and al-Ferrah who are the founders of grammar books. His the most famous student is Ibn Cinni. He widely used firmament and the analogy methods in his works. His using the analogy method is due to the reliability of his scientific knowledge and his achievements in this field have been praised. Another feature al-Fârisî is his adducing the hadith sheriffs as evidence. (That is to say/ In short, he uses hadith as a resource in the grammar rules). Thanks to the interest shown by the Emirs of that period towards scholars, al-Farisi has gained a good position and remained close to Aduddevle and even compiled book for him.

Ibn Hâleveyh lived this period and he is among the scholars of language and grammar (nahiv) of that period. He is Ibn Dureyd's student. He improved himself mostly in language field. In addition, he has taught hadith lessons. He is also one

* Assoc. Prof. Dr., Süleyman Demirel University, Faculty of Education, Foreign Language Education, Arab Language Teaching (sevimzdemir771@gmail.com).

of the scholars who adduces the hadith as evience and has a special position by Seyfuddevle, the Emir of Aleppo in that period, and even has taught his children. Although he has compiled many Works, he is best known by his work Kitabu Leyse.

Scientific sources show that both scholars are the members of Baghdad School. However, while al-Farisi uses logical approach in his grammar (nahiv) work, Ibn Hâleveyh gives more importance in the narratives (lyrics) from the Arab. Ibn Mujahid is the teacher of both scholars.

These two scholars met in the palace of the famous Emir of that period Seyfuddevle al Hamdânî, who highly values literary men and scholars and involved in some scientific debates. They have enriched science by these debates. However, these debates have risen to jealousy level and resulted in Abu Ali al-Fârisî's abandon to city Aleppo. It is rumored (said) that Seyfuddevle took Ibn Hâleveyh's side in these debates because Ibn Hâleveyh was his children's teacher.

The above-mentioned scientific debates not only passed between the scholars Ibn al-Farisi and Ibn Hâleveyh but also passed among other scholars and such debates are wealth in scientific terms.

KAYNAKÇA

Abdulazîz Atîk, **el-Medhal ilâ ilmi'n-nahv ve's-sarf**, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, y.y., 1974.

Abdulazîz Dûrî, **İslâm İktisat Tarihine Giriş** (çev. Sabri Orman), Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Abdulfettah İsmail Şelebî, **Ebû Ali el-Fârisî hayâtuhu ve mekânnetuhu beyne eimmeti't-tefsîri'l-arabiyye ve âsâruhu fi'l-kırâat ve'n-nahv**, 3. Baskı, Dâru'l-Matbuâti'l-Hadise, Cidde 1989.

Abdullah Emin, "Ebû Alî el-Fârisî", **el-Muktetaf**, sy. 5, Kahire 1952, s. 210-211.

Abdulkâdir el-Bağdâdî, **Hâşiyetun 'alâ şerh bânet suâd li-ibn hişâm** (nşr. Nazif Muharrem Hoca), Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1980.

Abdulmesih ve dğr, "**el-Halîl**" **mu'cemu'l-mustalahâti'n-nahvi'l-arabî**, Mektebetu Lübnan, Lübnan 1990.

Ahmed Emin, **Zuhru'l-islâm**, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire t.y.

Corcî Zeydân, **Târîhu âdâbi'l-luğati'l-arabiyye**, Dâru'l-Hilâl, y.y., t.y.

Ebû Ali el-Fârisî, **el-Hucce li'l-kurrâi's-seb'ı** (nşr. Bedreddin Kahveci, Beşir Cuveycâtî), Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, Beyrut 1984.

_____, **el-Mesâilu'l-adudiyât** (nşr. Şeyhu'r-Râşid), Âlemu'l-Kutub, Dımaşk 1986.

_____, **el-Mesâilu'l-askeriyât fi'n-nahvi'l-arabî** (nşr. Ali Câbir el-Mansûr), Bağdat 1982.

_____, **el-Mesâilu'l-muşkile el-ma'rûfe bi'l-bağdâdiyyât** (nşr. Salâhuddîn Abdullah et-Teykâvî), Vizaretu'l-Evkâf ve's-Şuûni 'd-Diniyye, Bağdat t.y.

Ebu't-Tayyib el-Luğavî, **Merâtibu'n-nahviyyîn**, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2002.

Emil Bedî' Ya'kûb, **Fıkhu'l-luğati'l-'arabiyye ve hasâisuhu**, Beyrut 1986.

_____, **el-Mu'cemu'l-mufassal fî şevâhidi'n-nahvi's-şi'rî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

Fîrûz Âbâdî, **el-Kâmûsu'l-muhît**, 3. Baskı, Muessesetu'l-Risâle, Beyrut 1993.

Fleisch, H., “**Esquisse d'un historigue de la grammaire arabe**”, Arabica, Leiden 1957.

_____, **Traite de philologie arabe**, Beirut 1961.

Hayruddîn ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut t.y.

Hüseyin Algül, **İslâm Tarihi**, Gonca Yayınevi, İstanbul 1987.

Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Meselesi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 9, Erzurum 1990.

Ignace Goldziher, “Arap Dili Mektepleri” (çev. Süleyman Tülücü), **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 9, Erzurum 1990.

_____, **Klasik Arap Literatürü** (çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er), İmaj Yayınları, Ankara 1993.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, **el-Hasâis** (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire 1988.

İbnu'l-Enbârî, **Nuzhetu'l-elibbâ fî tabakâti'l-udebâ** (nşr. İbrahim es-Samarâî), Mektebetu'l-Menar, Bağdat 1959.

İbn Hâleveyh, Ebu Abdullah el-Huseyn, **el-Hucce fi'l-kırâati's-seb'ı** (nşr. Abdulâl Sâlim Mekrem), 6. Baskı, Daru's-Şuruk, Beyrut 1996.

_____, **Îrâbu'l-kıraâti's-seb'ı ve 'ilelihâ** (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Mektebetu'l-Hanci, Kahire 1992.

_____, **Î'râbu selâsîne sûre mine'l-kur'an** (nşr. Abdurrahîm Mahmûd), Dâru İbn Zeydun, Kahire 1941.

_____, **Leyse fi kelâmi'l-arab** (nşr. Ahmed Abdulgaffûr Attâr), 2. Baskı, Mekke 1979.

_____, **Muhtasar fi şevazzi'l-kur'ân min kitâbi'l-bedi'** (nşr. Gotthelf Bergstrasser), Dâru'l-Hicre, Leipzig t.y.

_____, **er-Rîh** (nşr. Huseyin Muhammed Muhammed Şeref), Mektebetu İbrâhim el-Halebi, Medine 1984.

İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân**, Mektebetu Lubnan, Beyrut t.y.

Înâyetullah Nejad, "Ebû Alî el-Fârisî", **Dâiratu'l-maârif-i buzurg-i islâmî**, Tahran 1953.

Mahmûd Câsim Muhammed, **İbn Hâleveyh ve cuhûduhu fi'l-luğa**, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1986.

Mahmûd Huseynî, **el-Medresetu'l-bağdâdiyye fi târihi'n-nahvi'l-arabî**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986.

Mehmet Reşit Özbalıkcı, **Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü**, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006.

Muhammed el-Hıdr Huseyn, **Dirasât fi'l-arabiyyeti ve târihihâ**, 2. Baskı, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Dimeşk 1960.

Nihad M. Çetin, **Eski Arap Şiiri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1973.

Orhan Atalay, İbn Hâleveyh ve 'Î'râbu Selâsîne Sûre Mine'l-Kur'an" Adlı Eseri, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 17, Erzurum 2002.

es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1981.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, **Buğyetu'l-vuât** (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim) Dâru'l-Fikr, Beyrut 1964.

_____, **el-Muzhir fî ulûmi'l-luġa** (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim ve dġr), Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır t.y.

Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-udebâ** (nşr. İhsan Abbas), Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1993.

ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed, **Siyeru a'lâmi'n nubelâ** (nşr. Şuayb el-Ernaût, Ekrem el-Bûşâ), Muessesetu'r-Risâle, y.y. 1990.